

Galeotto és a hazai humanista facétia

A magyar elbeszélő széppróza születésében és fejlődésében már a reneszánsz idején meghatározó erővel van jelen az az irodalmi anekdotizmus, mely a továbbiakban oly jellegzetesen kíséri végig novella- és regényirodalmunkat. Sok vitát s egymásnak ellentmondó nézetet váltott ki az irodalomtudományban eme anekdotikus eljárás módjára értékelése. Bizonyos azonban, hogy nálunk az adott társadalmi, kulturális viszonyok közrejátszása folytán ez az ábrázolásmód klasszikus remekművek sorának létrejöttét segítette elő, s így mindenképpen indokolt a teljesebb hátteret felderítenünk. Jellemző ugyanis, hogy a magyar széppróza anekdotizmusának összetevőit, kialakulásának körülményeit, nemzetközi és hazai elemeinek összekapcsolódását mind e ideig távolról sem ismerjük, s csupán az első tapogatózó lépéseket tettük meg. Az utóbbi években egyre inkább a XVIII. századra mint az „anekdotizmus forrásvidékére” irányult a figyelem, ám a konkrét vizsgálatok nyomán egyhamar bebizonyosodott, hogy a XVIII. század új irodalmi „izületei” e tekintetben is alapvető inspirációkat a reneszánsz hagyományából kapnak. A reneszánsznak e tárgyunkba vágó összefüggései közül most csupán egyik, mindeddig tisztázatlan témáját emeljük ki, amely főleg arra irányul, hogy vajon a Mátyás király humanista kultúrájában helyet s szerepet kapó, olasz közvetítésű nemzetközi facétia-irodalom és anekdota-gyakorlat milyen hatással volt vagy lehetett a hazai széppróza további alakulására.¹

A dolgozat fő kérdésselvetése abból a szakirodalomban ismételt előbukkanó ellentmondásból és azoknak az egymással szöges ellentétben álló nézeteknek tapasztalása nyomán fakadt, amely szerint Galeotto Marziónak — a Mátyás király udvarában hosszasan időző olasz humanistának — jelentőségét, hatását és beépülését a hazai irodalmi-művelődési folyamatba hol teljesen negligálni, hol erős affirmatív jelzőkkel, a valóságosnál feljebb emelni volt kíváncsok. Különösen áll ez a megállapítás Galeotto — szempontunkból tekintve — főművének, a *De dictis ac factis regis Mathiae*-nek (Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv-nek) megítélésekor. A méltatók az egyik végtelen állítják, hogy Mátyásról szóló anekdotagyűjteménye „nem valami kiváló helyet foglal el” irodalmiságunkban és hogy Helai Gáspárral ellentétben „az előkelő, latinizáló humanista társaság körén kívül egyáltalán nem kellett figyelmet és hatást”. A másik oldalon viszont rögzítik, hogy „Galeotto anekdotái széles körben terjedtek”, hogy a Mátyás körüli irodalomból Janus Pannoniusé után „ennek a munkának van legnagyobb irodalmi értéke”, hogy a szerző személyének volt legnagyobb hatása az udvari életre és hogy „művére nagy, egész a népköltészetig lehatoló jövőendő várt s szép mondaképződés megindítója is lett”.²

¹ Amikor évekkel ezelőtt a magyar széppróza anekdotizmusának XVIII. századi kérdéseivel kezdtem foglalkozni, szükség szerűen a reneszánsz két kitűnő ismerőjével ismételt konzultáltam: Gerédy Rabánnal és Kardos Tiborral. Ma már mindketten halottak. Emléüket idézem tiszteléssel, midőn előláróban rögzítem: Mindketten egybehangzóan a magyar széppróza anekdotizmusának teljesebb gyökérzetét a humanista facétia-irodalomban, a reneszánsz tréfavilág sokfajta műforma-forgatagában vélték és javasolták feltalálhatónak, bárha részletekben más-más, a sajátunktól is részben eltérő álláspontot képviseltek. Ebben az összefüggésben Kardos Tibor idevágó gazdag munkásságával és régőlí nyújtott, közvetlen látásával kiáltképpen hozzásegített a Galeotto Marzioval kapcsolatosan felismert kérdések tisztában bízásához. — A témakör alapvetéséhez vö.: NEMESKÜRTY István: A magyar széppróza születése. Bp. 1963. 307. — VARJAS Béla: La littérature de l'époque de la Renaissance en Europe centrale et orientale. Acta Litteraria, 1970. 138. — Uő.: Irodalom és folklór határmezsgyéjén. Helikon, 1961. 39. — KARDOS Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. Bp. 1941. 290. — Uő.: Előadásai a tárgyról a Pécsi Egyetemen, 1945/1946. — GYENIS Vilmos: A reneszánsz széppróza néhány sajátossága. A kiscipkai elemek funkciója. Helikon, 1971. 411. — Uő.: A XVIII. század anekdotája. Irodalom és felvilágosodás c. tanulmánykötet. Szerk. Szauder József. Bp. 1974.

² Galeottus Martius Narniensis: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem eius filium liber. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Lipsia 1934. 47. Bibl. Script. Medi Rec. Aevorum. — Legújabb magyar fordításban: KARDOS Tibor: Kiad. és bev.: A renaissance Magyarországon. Bp. 1961. 281—332, 641—650. Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. — A „méltatók” közül l. egy-részt: ABEL Jenő: Galeotto Marzio életrajza. Az Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp. 1880. 231—296. — BRUCKNER Győző: Galeotto De egregie... c. műve mint művelődéstörténeti kútfő. Bp. 1901. II. 90. — PINTÉR Jenő: A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. Bp. 1929. I.

Tárgyunk, az ellentétes nézőpontoktól kiindulva célszerűen arra terjed, hogy Galeotto személyének és e munkájának azokat az összefüggéseit vizsgáljuk, amelyek a humanista facetiát és az anekdota többi reneszánsz ösfarmáját, hazai és európai kapcsolatát, az irodalomba, a szépprózába való építkezését világítják meg.

Galeotto személyiségének, alkotó egyéniségének és tárgyunkkal kapcsolatos munkásságának megítélésében elsőnek tisztázandó kérdés, hogy szerzőnk minő képességekkel, milyen speciális humanista-tudós felkészültséggel rendelkezett és hogy a magyar király udvarabeli évtizedes tevékenységének mi volt, mi is lehetett a rendeltetése, felhasználási területe. Galeotto maga — éppen nem szerényen — megírja önmagáról, hogy Mátyás király őt „mindent felölelő, egyetemes műveltsége, valamint izes tréfás beszéde, szellemessége miatt” nagyon szerette. Már e maga-megítéléséből hangsúlyozottan látszik a műveltség és tudomány, másrészt a tréfa-művelés kettőssége. S eme kettősség problematikája mindmáig abban az értelemben foglalkoztatja a kutatókat, hogy vajon a tudomány nem válik-e járulékos elemmé a „szórakoztatólag anekdotikus érdekű” tárgyak mögött s nem degradálódik-e a „tudósság aprópénzévé”.³

Újabbán mind több jel mutat arra, hogy Galeotto egyéb, nem anekdotikus (egyben nem is vagy kevésbé irodalmi) írásait mint határozottan előremutató világnézetben fogantakat és mint valódi tudósi igényből fakadtakat méltó elismerés övezze. E törekvést üdvözljük, ám ezúttal eme oldallal nem foglalkozva Horváth János nézetét visszük tovább, miszerint Galeotto egész irodalmi munkásságát valamiféle „miscellanea”-nak, „holmi”-nak, „anekdotikus érdekű egyveleg”-nek tartjuk. Témaköre, szakértelme is eléggé csapongónak látszik: a tanárkodás, az orvoslás mellett egyaránt értett az asztrológiához, matematikához, filozófiához, lélektanhoz grammatikához, poetikához, retorikához és jóvendőmondáshoz; betölthetett könyvtárosi, szekretáriusi, diplomáciai, társalkodói stb. hivatalt. Még azok is, akik — magásra értékelve — benne látják az „egyetemes műveltségű kiváló humanistának legjellegzetesebb alakját”, írják, hogy „a tudomány nem éppen a legnagyobb világossággal különült szét elméjében” (Kardos Tibor, Bruckner Győző). Mások egyértelműen a Csokonai-féle Kuruzsra utalnak, mint pandantjára: „Doctor, borbély, alchimista, kéznéző kiromanista” (Horváth János).⁴

Amennyi bizonytalansági tényező emez oldalon, legalább annyi bizonyosság amaz oldalon arra, hogy a tréfa, a facétia, az anekdota világa az ő igazi terrénuma. Éppen ezért nem érezzük eléggé meggyőzőnek például, hogy Mátyás mellett „titkári”, „könyvtárosi” teendőket rendszeresen látott volna el. Alkalmilag minden bizonnyal. A király véleménye eléggé közismert, „simanyelvű, kegyhajhász, cselvető” humanistáiról: Mint a „toll szerencsevadászai”-val főügyekben óvatosan bánt; vallotta, hogy azok „bármit elkövetni kész emberekké” lehetnek. Ez a nézet nyilván összeférhetlenséget jelentett ahhoz, hogy lényeges államügyekben titkárnéki vegye igénybe szolgálatait. Ellenben minden jel arra mutat, hogy Galeotto magyarországi alkalmaztatása főbenjáró hivatalok mellőzésével, de méltó megbecsüléssel, kizárólag a királyi társalkodó és a kvalifikált udvari mulatótt szerepkörére terjedt ki. Ilyen értelemben az udvari élet társas megnyilatkozásaiban, lakomákon, fogadásokon és ünnepeken fontos teendői voltak, s minden bizonnyal mint ötletes és művelt bonyolító-rendező s társalgó közvetlenül a király számára ún. „belső ember”-nek számított. Büszkén állítja is Galeotto, hogy „állandó társa és vendége” volt a „felséges Mátyás királynak”, és még „magánszobájába” is bejáratos lehetett, s „egyedül” kettesben beszélgethettek. Janus Pannoniusnak is így lehetett méltó, bár nem egyszer megcsipkedett barátja. Galeotto maga írja le egy helyütt, hogy feladata arra is kiterjedt, miszerint a király különböző alkalmi tetteit, megnyilvánulásait „tréfás beszéddel fűszerezte”. Ehhez pedig „eszközül” könyvei és szelleme szolgáltak. Semmiképpen sem lehet szerepét kisebbiteni, degradálni, mint ahogy már kortársai elfogultságból tették. Beatrice királynő és Bonfini nem szereték őt, és a történetírói „méltóságát” nagyra tartó és büszkén őrző Bonfini hajlamos volt Galeotto „tányérnyaló”, aenigma-gyártó, tréfa-kieszelő szerepét hangsúlyozni, és így törekedett a művelt humanistát az antik komédiák étel-ital- s haszonleső parazitájaként beállítani. A későbbi irodalomban ismételen kísért ez a kép („Mátyás király közvetlen közelében ténfergő pénzsomjas olasz”-nak, „úgyszólván a király udvari bohócza”-nak nevezik), de ideje ma már, hogy e félrevívó nézetekkel végekké szakítsunk.⁵

421. — A „méltatók” közül másrésztől: KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 170, 189. — HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1935. 146. — A magyar irodalom története. I. Bp. 1964. 290. —

³ — KARDOS Tibor idézett Galeotto-kiadás. 218. — HORVÁTH János: i.m. 139. — NAGY Zoltán: Galeotto Esztergomban. Előadás a Reneszánsz-Csoportban 1974. márc. 29-én.

⁴ NAGY Zoltán: i.m. I.h. Kiváltképpen körültekintően foglalkozik Galeotto más irányú tudományos tevékenységével. KARDOS Tibor: Mátyás király és a humanizmus. Mátyás Emlékkönyv. Bp. 1940. II. 9. 62—63. — SZATHMÁRY László: Az asztrológia, alkimia és misztika Mátyás király udvarában. Mátyás Emlékkönyv. Bp. 1940. II. 413, 424—425. — BRUCKNER Győző: i.m. 14. — HORVÁTH János: i.m. 109 és 127.

⁵ KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora i.m. 168., 189., 274. — Uő.: A renaissance... 313, 643. — HORVÁTH János: i.m. 127. — ÁBEL Jenő: i.m. 257. — BARNA Ferenc: Jellemvonások Mátyás király életéből. Pest 1862. Bevezetés, V. — CSAPADI Csaba: A Corvina-Könyvtár története és állománya. Kandi

Kétségtelen viszont, hogy a fent vázolt színvonalon, Galeotto alkatánál fogva kimeríti, megtestesíti a művelt, királyi igényeket kielégítő szórakoztató, szellemekkel mulattató típusát, akinek alakja olyannyira ismertté válik majd a következő századokban, és amelyik típus a XVIII. századra leszál a királyi szintről főúri, majd nemesi-polgári szintre is. Csak néhány olyan meghatározó erejű megjelölést sorolunk fel az irodalomból, amelyek Galeotto sajátos egyéniségére, hagyományossá váló típusára rávilágítanak. Ilyen értelemben említik e típust: „facetus ember”, „igen elmés és jádri ember”, „igen tréfás asztali ember”, „chalóka”, „udvari tréfás ember”, „jó elmés, prókátoros és akárhol az egész világon híres, jeles, tréfás, bolondos ember” stb., akiknek „facetiáival árkusokat tölthetni be”, akiknek „históriájuk” vagy „példabeszédjük” messzeföldön elhíresedett. Legtöbbször valódi, élő, néven nevezett személyek ezek, akik valamelyik tréfakedvelő főrend szolgálatába álltak, és tréfacsinálásuk, ötleteik s jó mondásaik nyomán egyenesen legendás hírévé nőttek ki magukat: egyre több megtörtént vagy csak hallott anekdotái motívum kapcsolódott hozzájuk, általános anekdota-hősökre jellemző tulajdonságokat vettek fel stb. Galeotto korában a tréfacsinálóknak egy még magas igényű magatartásformája különülhet el; ő maga is ide tartozik, s nagyjából az olasz „uomo di corte” típusát testesíti meg. Humanista műveltség, latinul tudás, szellemesség, ötletgazdagság és kellő mértékű válaszképesség jellemzi őket, s ezáltal különülnek el a trufatorok, buffonok, jongleurök, jokulátorok, farceurök, bolondok, bohócok népes és népies világától, alsóbb rendű vigasságtevő, szórakoztató rendjétől. Ez a típus Európa-szerte eléggé ismert volt a reneszánsz századaiban: Gonella például — a „fabulator facetissimus, sive ioculator maxime comis” a ferrarai III. Miklós udvari szórakoztatója volt; Clément Marot-nak, a neves francia íróknak mulattató szellemességét I. Ferenc király élvezhette; Taubmann wittenbergi professzor tréfás ötleteit pedig II. Keresztély használta fel udvarában.⁶

Galeotto fantasztikus élettörténetének számos valóban megesett vagy rendkívüli egyénisége folytán hozzátapadt eleme sok oldalról, de egyképpen bizonyítja „facetus ember” mivoltát. Ezúttal nem az életrajzi adatok hitelessége érdekel bennünket, hanem éppen az, hogy minő játsszi-facetus epizódok egyre bővülő sora lengi körül Galeotto személyét mind hazánkban, mind Európában. Először is feltűnnek s még „vándor humanistához” mérten is túl gazdagok, szerteágazók, változatosak utazgatásai; bolyongásai Itáliából magyar földre, spanyol, francia, angol földre, s ezek közben kalandjai; ifjúsága katonasággal is kacérokódó tarka évei, a meggadagodás vágyától hajtott vállalkozásai, nyughatatlan, kalandvágyó, rendszertelen életvitel, hanyódszai.⁷

Példának az előadottakhoz kiemeljük franciaországi tartózkodásának, utazásának visszhangját, amely jól jellemzi a facetus alkat és alkotóegyeniség megítélését, mondai elemekben bővelkedő, fantasztikus koholmányoktól felduzzasztott részleteit. Eszerint XI. Lajos francia király ráveszi Galeottót, hogy hagyja el Mátyás magyar király udvarát. Híre s neve már megelőzte jövőtelét. Olyan ember fog érkezni — híresedett —, akit egy negyven évig napot nem látott bölcs örmény és egy halálából is feltámadni tudó görög nevelt; aki Magyarországon szelleme folytán mind pogány, mind hívő uralkodók kegyeit s nem utolsósorban anyagi juttatásait, ajándékait élvezte, aki mind a tatár kán, mind az orosz cár nagylelkű pártfogását élvezhette stb. Továbbá az a Galeotto Marzio érkezik, aki Mátyás király mellett kemény harcokban állta a sarat (pl. Jajcánál) s hírneves bajvivőként szerepelt stb. Megérkezése után a francia király fényes palotában jól tartotta e világhíres férfiút, de biztos, ami biztos: igen kevés pénzbeli javadalmazásban részesítette. Emiatt Galeotto egyik szeretője megnehezelt, s kelepécebe csalta barátját egyik rossz ömenű, királyának tett jóslata ürügyén. Az menti meg életét — ősi tréfacsináló ötletnek megfelelően —, hogy e jóslat szerint a király csak egy nappal fogja túlélni Galeottót. — Mint látjuk: teljes a fantasztikum, ősi anekdotikus elemek burjánzása veszi körül az epizódot, melyet még Walter Scott is felhasználhatott egyik regényében (Quentin Durward, 1831).⁸

Az elmondottak után nem véletlen, hogy Galeotto ama közismert és veszélyesen komoly, valóságos életeseménye, az eretnokség vádjával történt velencei bebörtönöztetése és pellengérre

dátusi értekezés, 1974. máj. 2. — Uő.: The Corvinien Library. History and Stock. (Historia Humanitatis.) Bp. 1973.

⁶ A tréfacsináló, „facetus emberekre” vonatkozó kifejezések Kemény Jánostól, Veresmarty Mihálytól, Pázmány Pétertől, Kolombán Jánostól, Vida Györgytől, Bethlen Miklóstól és Hermányi Dienes Józseftől valók. — KARDOS Tibor: A trufa. (Egy régi irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései.) Fil Közl. 1955. 111., 129. — GYÖRGY Lajos: A magyar anekdota története. Bp. 1934. 13–17 és 41. — HARASZTI Emil: Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében. Mátyás Emlékkönyv. Bp. 1942. II. 392.

⁷ — KERESZTESNYI Dezső: A magyar irodalom Mátyás király korában. Mátyás Emlékkönyv II. Bp. 1940. 107., 119. — ABEL Jenő: l.m. 231–253. — BRUCKNER Győző: l.m. 4–10. — KARDOS Tibor: Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez. Pécs 1933. 1–7.

⁸ Galeotto életeseményekéről távolról sem valóságos, de a személye körüli mondanépszerűsége adatait bőven nyújtják az alábbi írások: Giovanni March. EROLI: Miscellanea storica Narnese. Notizie supra Galeotto Marzio Narni. 1858. I. 170–201. — VARILLAS: Histoire de Louis XI. A la Haye 1689. — Le Grand Dictionnaire Historique. G. M. alatt; Paris 1745. — SERDONATI: Galeotto Marzio. Firenze 1615. — Martius Car Philipp Fridrich: Geschichte der Familie Martius. Berlin 1895. — ABEL Jenő: l.m. 253–254. Kritikus áttekintést ad.

állítás is korában sokak számára csak „mesebeszéd”-nek tűnt. (Szerencsére Mátyás látta a veszélyt és közbelépett.) E „mesebeszéd”-feltételezésből adódik az az anekdotikus részlet, mely szerint nem is lehetett olyan nagy ekkor a veszély, mint ahogy Galeotto felnagyította a *De dictis*-ben („készült a tudatlan népség, meg a hóhér Galeotto meggyilkolására”), mert a pellengérben nyüglődő, hiányos öltözetben, teljes kövérséget mutató, kopasz humanista és az őt körülvevő bámész piaci tumultus között állítólag efféle jelenet játszódott le: Felkiáltott a pellengérhez egy vékonydongájú legény: „Oh che porco grosso”; amit Galeotto csattanós válasza így követett: „E meglior esse porco grosso, che becco magro”.⁹

Az eseményes részek mellett maguk az adott és csatolt tulajdonságok is Galeotto facetus mivoltát húzzák alá. Ismeretes, hogy a tréfacsinálónak általában „csúf ábrázatú”-nak, „nyomott termetű”-nek s más ehhez hasonló külsőjűnek kellett lennie. Galeotto legendás kövérsége, túlsúlyos mivolta („molto grosso et corpulento”) számos jellegzetes eset, több szó szerint való anekdota alapját és hátterét nyújtja: Mátyás király meghagyja például egy alkalommal, hogy a Podjebrád elleni hadjáratában Galeottót, tekintettel testi kondíciójára „jó erős kocsin” hozzák utána; vagy hasonlóképpen, amikor ama Janus Pannoniustól elhíresített bajvívásra-birkózásra került sor, amelyik a Herkules erejű, de rendkívül elhízott Galeotto győzelmét hozza meg egy nyurga, de elbizakodott ifjú katonával, Alesussal szemben: a csattanó szintű a test e rendkívüli állapotára épül (*Palaestra Galeotti*). — Dicsekívő, kérkedő, nagyzólo magatartása miatt is vannak bonyodalmak, például 1482-ben tudjuk róla, hogy ekkor még Magyarország, Veszprémben van bizonyosan, mert itt egy Johannes Niger nevű dominikanus szerzetessel tettelegességig menő, elhíresült vitája támadt. — Még halála is ködösített, mondai ismeretlenségbe vész el. Biztos adatot ugyanis nem tudunk, legfeljebb választhatunk a három ránk maradt anekdotikus változat közül. Az egyik primitív változat szerint itáliai otthonában, Montegnanában esett halála: egyszerűen a kövérségétől megfulladt. A másik fantáziadús változat szerint Franciaországban, Lyonban az oda érkező király, XI. Lajos üdvözlésekor oly hirtelen akart leszállni lováról korpuslens testével, hogy egyensúlya megbomolván, fejével előre egy köhöz esett, amely koponyáját beszakasztva azonnali halálát okozta. — Végül a harmadik kevésbé színezett, de ugyancsak kuriozitást hangsúlyozó változat, amit az irodalomtudomány még leginkább elfogadhatónak látott, miszerint valahol Csehországban esett meg vele a végzetes lyoni epizód egyszerűbb kimenetelre; a kengyelvasban akadt meg a lába s emiatt lett halála.¹⁰

A további példák hasonló képet mutatnának: úgy véljük tehát, akivel ennyi mindentéle anekdotikus eset, kuriozum, raritas, hilaritás, tréfás dolog, mondai esemény megtörtént, vagy a megtörténési lehetőséget vele kapcsolatban feltételezhetjük, s mindez a köztudatban híresedett, arról joggal állíthatjuk, hogy facétus személyisége a hagyomány részévé lett. A magyar szórakoztató műformák, főleg a kispika művelői sokban hasonló alapokból indultak ki. Minthogy Galeotto egy a hazainál fejlettebb szintet képviselt szempontunkat tekintve is, szükségképpen példaképpé válhatott a magyar szórakoztató rend körében. Különös személye, szinte „csodabogár”-volta ellenére teljes extraságában is a távlatos európai jegyeket hozta közel és kapcsolta a hátrább járó magyar valósághoz.

A facetia-alkotó egyéniség hagyományba felszívódó képe után a műre térve, teljesen helyénvalóan állapították meg már a múlt században, hogy Galeotto *De dictis ac factis regis Mathiae* c. műve nem eredeti alkotás. Könnyen megtalálhatták, kijelölhették forrásait (Valerius Maximus, Antonio Beccadelli), sőt hozzátelhetjük, olyan sokágú műalkotás típusba tartozását is konstatahálták, amelyet Petrarcától kezdve jó néhány kiváló humanista szerző neve fémjelmez, mint pl. Enea Silvio Piccolomini, Pier Paolo Vergerio stb.¹¹

Mégis eme távolról sem eredeti és közel sem hazai fogantatású mű-típus-keretben — amely lényegében nemzetközi facétiák, anekdoták sablonjainak sorát adja egymásután — az a kiváltképpen figyelemre méltó és vizsgálatra érdemes, hogy a készen kapott sablont mivel és miként képes a szerző Magyarországon megtölteni. Első látásra történeteinek jó részében eléggé mechanikus alkalmaztatásnak vagyunk tanúi: Szembetűnően a nemzetközi facetia-repertoárból kiszemelt vándortémák nyernekek hazai aktualizálást, azaz az eredeti tárgyi tényezők helyébe most a magyar királyi udvar vonatkozásai lépnek. Ami érdekeset, felhasználhatót talál az általa ismert vagy felkutatott motívumokban, azt egyszerűen átruhazza aktuális magyar környezetére. És ime — így is — máris tárgyunknak az innét levonható következtetése áll előttünk: Galeotto közvetíteni, átadni tudta az európai facetia számos motívumát, ami általa képes volt a hazai humanista facetia anyagát és gyakorlatát bővíteni, sőt azt a magyar valósághoz konfrontálni.

⁹ HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megoszlása, i.m. 138. — *De dictis*, KARDOS Tibor idézett kiadása. 318.

¹⁰ KARDOS Tibor: A renaissance Magyarországon i.m. 643, 318. — BRUCKNER Győző: i.m. 16. — Galeotto halálával kapcsolatos feltevések: VÁRILLAS: i.m. i.h. és ÁBEL Jenő: i.m. 276.

¹¹ KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus... i.m. 182. — Uő.: A reneszánsz... i.m. 642. — HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség... i.m. 140.

Galeotto anekdotáinak másik, erőtlő duzzadóbb részében a magyarországi életből vett, eredeti, egyéni élményen alapuló, tapasztalt, kortársak cselekedeteiből és mondásaiból ellesett epizódok és motívumok képezik a kiindulópontot, amihez járulhatnak nemzetközi sémák, és amit kiegészíthetnek, kisarkosíthatnak Európa-szerte gyakorolt, Galeottótól jól ismert eljárások. Friss közvetlenség és életszerűség árad ezekből a történetekből, s ha nem is teljesen hihető az az állítása, hogy csupa „kétségbevonhatatlan” tényről beszél, nem áll az a nézet sem, hogy valótlán, költött elemek egymásutánja lenne a mű. Kerekített, stilizált és túlzott is esetenként, de a realitástól már csak Mátyástól való függése miatt sem rugaszkodhatott el túlzottan, s anekdotái hűen világítják meg korát, ha az alkalmazott „sablon-kellékeket” lehántjuk róluk.¹²

A korabeli magyar valóságot Galeotto szemmel láthatóan jól megismerte hosszúra nyúlt és négyyszer is megismételt itt-tartózkodása alatt. A hazai társadalmi, politikai viszonyok közvetlen és célszerű észrevétele, a királyi törekvéseket népszerűsítő kisugárzása figyelemre méltó a műben, kiváltképpen Mátyás alakjának megformálásakor. Magyarul is tudhatott valamelyest, s igaznak látszik, hogy „Magyarhonban nagyon jól találja vala magát lenni”, s a jellegzetesen hazai „társalgás fűszerét” is eltanulhatta. Innét fakad a magyar szokásokat, a jellegzetesen idevalósi ételeket, italokat stb. ismertető és a magyar kuriózumokat külföld számára feljegyző igyekezete is. Mindent figyelt és észrevett: a hétköznapi életviteltől kezdve jól belelátott mindenbe, az emberek lelki világába is; fűrkészte gyengeségeiket, nevetséges oldalait, mulatságos eseteit, hogy az értelem fölényével tekintsen rájuk. Nem adott széles tablót, villanásszerű, anekdotai ábrázolásnak megfelelő pillanatfelvételek sorát nyújtja művében, amelyek azonban többé-kevésbé realizitkus egésszé, korpéppé áll össze.¹³

Érdeklük Galeottót a tréfás helyzetek, az anekdotai elemek hazai megnyilatkozásai is. Tamaszkodik ezekre, felhasználja a nemzetközi repertoár már valamelyest itthon leülepedett, részben magyarrá formálódott összetevőit, motívumait. Ezeknek szétválasztása ma már nyilván rendkívül nehéz, de látni lehet, hogy a humanista facetia-hatás Galeottót megelőzően is erősen érvényesült már nálunk. Poggio Bracciolini, a Liber facetiarum nagynevű gyűjtemény szerzőjét például jól ismerték a Hunyadi-házban; Hunyadi János a harcok szünetében az ő facetiáiban keresett kikapcsolódást, felüdülést. Nem csoda, Poggio könyve 1500-ig 26 kiadást ért meg. — Galeotto érdeme, hogy belopni volt képes, majd pedig egyeztetni tudta az újonnan hozott nemzetközi facetia anyagot a már meggyökeresedettel, s mindezt szembesíteni volt képes a közvetlen valódi, tapasztalati képpel és a hazai megtörtént esetekkel. Ez a széles fronton ható tevékenység munkája nyomán olyan alapot jelentett, melynek kisugárzása mindenképpen a további fejlődési lényegi tényezőjévé lehetett.¹⁴

A humanista facetia melegágya s így Galeotto anekdotás történeteinek keletkezési, alkalmazási és hagyományozódási közege ugyancsak természetszerűen a reneszánsz udvari élet. E korban a „társaságbeliség”-nek egy korai pezsgő formája bontakozott ki Európa-szerte, melyre a magyar élet ritmusa is élesen reagált. Sokoldalúan elemezték már eme udvari élet milyenségét: Követek fogadása, főemberek napi prezentálása, tudósok, asztrológusok, mulattatók, zenészek működése; mulatságok, bálók, vigasságok, művészi pompa kreálása stb. mérhetetlen nyüzsgést, aktivitást váltott ki. Különösképpen érdekes a facetia oldaláról nézve a társasági életnek az a formája, mely a „királyok körül szokott lenni”, amikor is — Galeotto szavai szerint — „a szavak ide-oda-röppennek tréfából komolyra s komolyról gyakran tréfásra”; ahol az élet öröme lakozik, s a vendégek „kacagva telnek vidámsággal”. Az effajta társaséletnek legáltalánosabb lehetőségeit a királyi lakomák szolgáltatják. Szükségesszerű, hogy Galeotto anekdotáinak legnagyobb része a lakomákkal legyen kapcsolatos, ezek közben szülessen, adassék elő vagy éppen séggel pattanjon ki mint eredeti ötlet. Ezért ismétlődő bevezető szavak Galeotto anekdotáiban, hogy „lakoma közben a király asztalánál — ilyen-amolyan — tréfás beszéd járta...”¹⁵

A szobah forgó lakomák alkalmával — szerzőnk tudósítása szerint — „négyzögletű asztalok mellett... mindig vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfálkoztak”. A „komoly dolgok”, mint feltételezték, a hősök tetteinek, a vitézi cselekedeteknek előadását jelentette, míg a „tréfálkozás”-ba egyaránt belefért a „facetia” választékosabb művelése és a vaskosabb „trufa” alkalmazása is. Eme „asztali beszélgetések” bármelyik megnyilvánulása az anekdotai burjánzás

¹² KARDOS Tibor: A humanista irodalom; Magyar Művelődéstörténet II. 452–483. Bp. 1939. — Uő.: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. Kiny. Pannonia, 1935–1936. 68.

¹³ BARNÁ Ferenc: Jellemvonások... I. m. IV–VI. — VICTOR SKLOVSKIJ: A széppróza. Bp. 1963. 122. — KOZSINOV: A regény keletkezése. Moszkva 1963. 72.

¹⁴ GYÖRGY Lajos: A magyar anekdota története... I. m. 31–49. — E. WALKER: Poggius Florentinus. Berlin 1914. 223. — TÜRÖCZI-TROSTLER József: A magyar irodalom európaizálódása. Bp. 1946. Tanulmánykötet II. 5–64.

¹⁵ ELEKES Lajos: A királyi és főúri udvar. Magyar Művelődéstörténet II. Bp. 1939. 230, 246, 250, 278–282. — Mátyás a kortársak között. Írások, levelek. Bevezeti: ELEKES Lajos. Bp. 1957. 202. — KARDOS Tibor: Mátyás magyar király. Bp. 1942. 48. — BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. I. 627–705. — DÖMÖTÖR Tekla: Napközi ünnepek, népi színháztárs. Bp. 1964. 84. — TÜRÖCZI-TROSTLER József: Realizmus és irodalomtörténet. II. Az anekdota. Bp. 1946. 4–6. — CSÁNKI Dezső: Mátyás udvara. Száz, 1883. 515.

elősegítője volt és maradt évszázadokon keresztül, s ebből az élőszavas gyakorlatból tevődött át, áramlott be az irodalomba másodlagosan, főleg a XVIII–XIX. század folyamán. Jellekpesnek vehetjük a magyar széppróza fejlődésének útjait tekintve, hogy az első világi jellegű anekdotás könyv — Galeotto műve — végső soron e szóbeliségből emelkedett fel. De az a körülmény, hogy Galeotto kezében írott formát nyert ez az olyannyira élőszóba zárt s nálunk világi témában különösen oly soká szóbeliségben rekedt anekdotai-kisepikai témavilág és forma: felettebb megemeli szerzőnk művének jelentőségét a hazai világi szórakoztató irodalom összefüggéseibe ágyazva. — Igaz, az anekdota dialogikus eredetű, s fontos tartozéka a szóbeli közlés. Galeotto műve ennek az elvnek megfelelően formálódik: Már a címben többek között „tréfás mondások”-ról való beszámolót ígér a szerző s ad is a műben. Csak úgy sorjáznak a jelölések: „jeles mondás”, „tréfás mondás”, „tréfás szójárát”, „facetus sermo”, fortélyos szójáték, közmondás stb. (Pl. egy-egy anekdota nemegyszer csupán egyetlen mondáshoz vezethető vissza: „Semmi rosszabb a sajnál”; „Nihil peius caso...”.) Mindeme élőszóbeli kapcsolódás ellenére viszont Galeotto az írásba rögzítéskor mint az írásbeliség gyakorlott mestere mutatkozik meg, s ekkor látszik az a többlet, ami a nemzetközi anekdotai repertoárt írásból ismerő szerző javára írandó.¹⁶

A *De dictis ac factis regis Mathiae* közelebről vett műfaji kérdéseinek vizsgálatában nincs egységes álláspont. Műfaji mintáinak részletezésétől most eltekintve csupán az anekdotai egységek összefüggéseinek megoldását és műformai meghatározottságát tekintjük. Vannak nézetek, melyek csak egyszerű anekdotagyűjteménynek fogják fel a művet, mások a dicsőítő-ének típus prózai változatának, „anekdotafüzérből álló enkomionnak” vagy „anekdotás panegirikus”-nak nevezik. Mindegyik megjelölés tartalmaz bizonyos kíváncsi disztinkciót, ám a lényegét részünkről abban látjuk, hogy a mű helyét a történetírás és az irodalom határán, érintkező pontjainak sűrűjében kell kijelölnünk.¹⁷

Galeotto műfaja eszerint a humanista történetírásnak olyan anekdotikus, irodalmi eszközökkel is élő változata, amelyik közel áll a reneszánsz novellák szórakoztató, mulattató világához. Az anekdotikus regényes történetírásból is eredeztethetjük azzal a megkötéssel, hogy a szavahihetőség, a hitelesség látszatát a fikció rovására erőteljesen fenntartani igyekszik. „Certa et indubitata” legyen az előadott téma, lehetőleg „saját fülünkkel és szemünkkel” kell meggyőződni az események hitelt érdemlő voltáról. Ám mindeme célok gyakori hangoztatása mögött még nyílik eltávolodásra és a való dolgok kiszínezésére, stilizálására, egyéni beállítására is. — E könnyedebb, irodalmias történetírásnak van még egy nagy jövő előtt álló összetevője Galeotto művében, s ez a stilizált jellemrajznak megalkotása, azaz Mátyás király alakjának megformálása, ami által már az antik mintákra épülő humanista, anekdotikus jellemrajz s jellemkép sikerült megvalósítása áll előttünk. Ez az ábrázolási mód és műfaji törekvés nagy utat tesz még meg a XVII–XVIII. századi önállóan művelt „portraits”-ig, „caractères”-ig és az anekdotikus emlékirati jellemkép-betétekig. Mindenesetre Galeottonak még csak facetiákra épülő portré-vállalkozása méltó alapot adott a továbblépéshez.¹⁸

Ezzel elérkeztünk dolgozatunk egyik főkérdéséhez, a facetikus-anekdotikus elemeknek a reneszánsz idején való rendkívül forrongó, sokrétű világának szétáradás-problematikájához, az irodalomba váltásnak, az irodalmi műformákba épülésnek kérdéseihöz. Európa-szerte a szóbeliségből indult anekdota a XV–XVI. századra eljut virágzásának érett, túlbujázó szakaszához, és az ez időre tartalmuk, formájuk s hovatartozásuk szerint kiformálódott különböző típusok részben a magas irodalomba ízesülnek, részben marginálisan írásos, gyűjteményes lejegyzést nyerne a méhetetlen arányú terjesztéshez jutnak a könyvnyomtatás gyakorlati alkalmazása útján. Nincs terünk most rá, hogy teljes rendet teremtve eligazodást adjunk a facelia, apophtegma, schwank, trufa, farsa, mondóka, sowiz’rzal, aventure korabeli forrágában és milyenségében; a gyűjtők és kiadók (Arlotto, Poggio, Bebel, Gonella stb.) törekvéseink egymástól eltérő sajátosságaiban. De annyit ezúttal is rögzíthetünk, hogy nálunk a jelen szempontból véve két véglet: egyrészt a kimunkáltabb facelia, másrészt a durvább trufa áll előtérben. A trufáknak, a maguk mivoltában is „régi litteraturánk apró gyöngyöcskéinek” szerepe és irodalmi hagyományunkba, kisepikánkba való kapcsolódásának mikéntje igen sok ágon érezhető s bizonyítható a XVIII. századig bezáróan, de egészében és perspektivikusan nálunk inkább csak a marginális irodalom profilát belőle nagyobb mértékig. Galeotto művével és hagyományával kapcsolatosan a facelia gyakorlatát véljük aktuálisabbnak és az írott széppróza

¹⁶ Galeotto: *De dictis...* i. m. 285–303. — KARDOS Tibor: A reneszánsz királyfiak neveltetése. Apolló. 1935. 129. — Uő.: A trufa i. m. 213. — Uő.: A magyar vígjáték kezdetei. Kodály Emlékkönyv. Bp. 1953. I. 153. — BORI Imre: A próza szabadsággarca. Híd. 1962. 687–688. — Vö. még: Horváth János, Varjas Béla, György Lajos és Gyenis Vilmos idézett munkáival.

¹⁷ KOSÁRY Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Bp. 1951. 166. — A magyar irodalom története I. i. m. 248. — KARDOS Tibor: Régi magyar drámai emlékek I. Bevezetés. Bp. 1960. 63–64.

¹⁸ HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megosztása... i. m. 120, 140–145. — KARDOS Tibor: Középkori kultúra... i. m. 228. — Uő.: Művészetrajzok, Dante, Petrarca, Boccaccio. Bevezető. Bp. 1963. — Emil ABRY — Charles AUDIC — Paul CROUZET: Histoire illustrée de la littérature Française. Paris 1947. A portraits és a caractères összefüggéseiben: 289–295.

előbbre vitelében megtermékenyítőbbnek. Ez a műforma azonban sokkal diszkrétebb, kevesebbet árul el beépülésének folyamatáról.¹⁹

A humanista facétia az emelkedettebb, udvari szórakoztatás szelleműs, ötlettel, vidám eszköze. Nemesebb tartalom, művészibb forma jellemzi, ragaszkodik a latin ősalakhoz: az antik írók (Plutarchos, Valerius Maximus, Seneca, Ovidius, Horatius, Curtius stb.) kizsákmányolását törvényszerűen űzi. A tudósság jeleit és a latinos stíluskesztséget nyilvánvalóan magán viseli, miáltal kétségek nélkül közelebb áll az irodalmisághoz, noha sikamlós tartalma és részben élőszóhoz kötöttsége miatt az ellenkező véglethez is vezet szálakat. A facetiát a művelt és tudós humanista szerzők a hozzájuk hasonló, beavatott körhöz tartozó kortárs humanistáknak közvetítik, s később különböző nyelveken is tolmácsoláshoz juttatják. Így a facétia fokozatosan veszít humanista mivoltának s formájának méltóságából, és a XVIII. századig felszívódik az egyetemes anekdota hagyományba, majd ugyancsak marginális irodalommmá (ponyvává, „szórakoztató tömegcikk”-ké) válik. Közben azonban — s ez a lényeges szempontunkból — az irodalomba váltásnak folyamata is lejátszódik. A magyar irodalomban nem látványos ez a „megtelepedési” folyamat, csupán rejtett csatornákon történhet meg. A facétia közel áll az írott elbeszélés magasabb formáihoz. Az olasz novella (novellino) és a francia fabliau végeredményben abból a kincsből merít, amit a facetiák s részben a trufák s más szóbeli képződmények prezentáltak. Valami hasonló gyakorlat, de a reneszánszban véghez nem jutó, majd a barokkban elhúzódozó, újra meg újra kezdődő és a XVIII. században végre átmeneti megoldásokban és formákban beérfolyamatot találunk is. Ebben a folyamatban tölt be jelentős szerepet már igen korán, a magyar reneszánsz hajnalán Galeotto Marzio.²⁰

A hangsúlyozottan literáris hajlamú Galeotto Marzio készséget mutat a facétia novella-irányba való továbbvitelére, de csak a legkezdetibb lépéseket képes megtenni, minthogy a szerves műfaji fejlődést egy csapásra, kívülről pótolni nem lehet, nem tudja. Olyan alap teremtetéséhez viszont sokképpen hozzájárul, hogy majd Heltai Gáspár nemzedéke nagyobb lépést tehessen előre. — Mindezekhez Galeotto említett kezdetleges megoldásaira is érdemes utalni néhány példa-esetként. Első látásra úgy tűnik példánkban, hogy a pusztán nemzetközi anekdota-téma kap ott kerek megformálást, de alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy többet is rejtget egy-egy ilyen novellisztikus rész. Így például az a téma, amely azt a kérdést veti fel, hogy vajon miért hasonlít a gyermek az anyja férjére. Többben állítják — beszélgetés közben —, hogy azért, mert az asszony hűséges természetű. A csattanó viszont visszajára fordítja a feleletet, mondván, hogy azért hasonlít a gyermek az anyja férjére, mert az anyja féltében férjére gondolt, midőn szeretőjével megcsalja őt. — A téma közismert elcsépelet csattanóra járó egyszerű anekdota, mégis a pajzán tárgy gondos, kiforrott megmunkálása túlmutat némileg az egyszerű élőszó-anekdotán. — Ugyancsak az anekdota-novella határán érezzük annak a vándortémának galeottói alkalmazását, mely arra a csattanóra épül, hogy miért jó a kicsinyre nőtt feleség. (Rosszból a kicsi is elég.) De itt az alkalmazásban szinte háttérbe vész a primitív fordulat: Beatrice rút udvarhölgyei — a magyar szokástól eltérően előbb leülnek a fogadóteremben, mint úrnőjük maga. Belátják ugyanis, hogy jobban esik az udvar férfi népének, ha nem tűnnek nagyon a szemükbe. — Folytathatnánk még a példák bemutatását például arról, hogy Mátyás tréfás beszédrel miként „terelte” a nőtlen világi férfiakat — mint egyenlőkhöz a hasonlatosakat — az ugyan-csak — hivatalból — nőtlen papok táborába. Ezúttal a téma önálló, önmagában is megálló novellisztikus kidolgozása szembetűnő.²¹

Az előadottakon túlmenően, annak következtében, hogy Galeotto elsőként a humanista facetiára építve, világi tartalmú anekdotás könyvet adott a magyar kultúra és irodalmiság korabeli kisugárzó központjának, a királyi udvarnak, általa a fejlettebb, irodalmibb formát helyezte bele a magyar hagyományba. — Egyébként a facetiának mint az „élmény novellához”, „ősnovellához”, a népies novellavilághoz való kapcsolódását nálunk a különböző, főleg történeti tartalmú, nem kimondottan szépprózai munkákban lehetjük fel.²²

Galeotto amellet, hogy „gyűjteményt” adott, az anekdotikus elemek most említett beépítésének is számos tipikus példáját nyújtja. Anekdotikus történeti műnek felfogható írásai lényegében kitérők, epizódok, kalandok, és ha tetszik „szépprózai szigetek” egymásutánja. Így nem áll messze Kardos Tibor a realitástól, midőn állítja, hogy „Galeotto Marzio a memoár-

¹⁹ GYÖRGY Lajos: András Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. Kolozsvár 1929. 27. — LAKITS Pál: A kaland változásai. Az ófrancia udvari novella történetéhez. Bp. 1967. 8. — TÜRÖCZI-TROSTLER József: Az anekdota i.m. 5. — KARDOS Tibor: A trufa... i.m. 116. — BALÁZS János: Kába beszéd, tréfaszó. Újabb adalékok mulattatóink történetéhez. Filológiai Közöny, 1956. 267–275. — KIRÁLY György: Két Boccaccio-novella a XVI. századi irodalmunkban. Irodalomtörténet, 1918. 311. — KARDOS Tibor: Bevezető a Dekameronhoz. Bp. 1954.

²⁰ GYÖRGY Lajos: Az anekdota. Magyarország Néprajza III. Bp. 1935. 149. — A. N. VESZÉLOVSKIJ: Boccaccio környezete és kortársai. Moszkva 1882. V. — KLANICZAY Tibor: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 7–39. és 64–151.

²¹ Az elemzett anekdoták: Galeotto idézett műve 286, 287, 305, 321. l.

²² KARDOS Tibor: Középkori kultúra i.m. 238. — Uő.: Régi magyar drámai emlékek... i.m. 54–57. — GYENIS Vilmos: A reneszánsz széppróza i.m. 411.

irodalom anekdotázó válfaját hozta magyar földre és itt ugyancsak számos követőre talált". A későbbi emlékirási és önéletrajzi gyakorlat hosszú ideig ki is meríti az anekdotikus életrajzok fogalmát. — A reneszánsz talaján azonban az anekdota igazi irodalomba áramlása Heltai Gáspár és Bornemisza Péter életművében történik meg, ahol is már joggal beszélhetünk — ha nem is azonos módon — e kisepikai elemek szépprózában való életerős térnyeréséről.²³

Galeotto érdemét nem csorbítva szükséges azonban megemlítenünk, hogy a hazai gyakorlat már öt megelőzően alkalmazta az anekdotikus elemek történeti művekbe való illesztésének újszerű, nem csupán a középkorból hozott, de reneszánszbeli megoldását is. Thúróczi János közel Galeottóval egyidőben elegyíti történeti művét azokkal a „betoldásokkal”, „toldalékokkal”, „kiterőkekkel”, „anekdotikus elbeszélésekkel”, amelyről már annyi elismerő szót ejtettek. De Bonfini is, akinek történeti műbe illesztett „betétjei” szintén nagy hatást váltottak ki, e módszer oldaláról messzemenően befolyásolta a magyar elbeszélő költészet és széppróza fejlődésének útját. Így Galeottónak nagyon is számolnia kellett a hazai törekvések párhuzamossá-gával; nem volt tehát mindenben első kezdeményező.²⁴

Végül egy kissé részletesebben essék még szó a Galeottótól ábrázolt Mátyás király alakjának s a vele kapcsolatos különböző típusú anekdotáknak kölcsönhatásáról, köztudatba kerüléséről, népi szintre jutásáról.

A legerősebb érintkezési pontnak, összekötő kapocsnak Galeotto és a magyar anekdota — (facetia — trufa) — hagyomány között Mátyás király alakjának megformálása bizonyul. Nem zárja ki e megállapításunk az egyéb irodalmi, folklorisztikai tényezők belejátszását sem. Annyi bizonyos viszont, hogy a szellemes visszavágásokat, ríposztokat kedvelő és azoknak lélektanát jól ismerő Galeotto olyan példásan megformált „igazságtévő” uralkodót tudott a köz-tudatba állítani, amelyik megfelelt a későbbi igényeknek, a messzeható mondanépszerűségnek is. Ez a király megtorol minden hamisságot, erőszakot és rágalmozást; kigúnyolja a szemtelen hízelkedőket és képmutatókat; az értelem fölényével vág vissza a nehéz felfogásúaknak, a kőntörfalazóknak és álorca mutatóknak; színpadképző ötletekkel gúnyolja ki a kérkedő gyávát, a dölyfös semmirekellőt; fényesen túljár a ravasz, alattomos cselszövők eszén; megcsipkedti az apró vétkes elkövetőit. Nem számít a célbavettek rangja: egyaránt kinevetteti a nagyképű világi és egyházi urakat, eminenciákat, követeket, hamis udvari kinságokat.²⁵

Mátyás galeottói „igazsága” még nem a nép majdani „igazsága”, de olyan alapállás, amiből azt lehet majd megformálni. A humanisták szóhasználatára szerinti igazság a hatalmasok „megnyirbálását” jelentette, mely a királyi politika részévé is lehetett a társadalmi egyensúly meg-őrzése érdekében. A nép átvette azt az alapfelfogást, de ugyanakkor a szegények érdekében és hasznára fordította.²⁶

Az eszmei meghatározó tényezők mellett Galeotto műve sokban részese annak a beállításnak, mely szerint Mátyás király a fortélyos elméjű, igen gyors felfogású, hirtelen, csattanósan repli-kázó, talpraesett, csiszolt beszédű, tréfás ember mivoltában került be a történelmi köztudatba. Tréfakedvelő, tréfacsináló, mindenféle játszi dolgokban gyönyörködő tulajdonsága ugyancsak felfedezhető már Galeottónál, s mindez nem kevésbé saját tulajdonságainak is Mátyásra való visszavezetését jelenti. A Mátyás körüli, Mátyásról szóló népes trufák és a humanista Galeotto-facetiák közötti összefüggések az elmondottakból láthatók, noha mindez behatóbb vizsgálatot érdemelne. Sokszempontból a jokulator-történetek és a népi mesék ugyanígy állítják be Mátyás személyét, ahogy Galeotto tette. A továbbélő, tovább fejlődő, egyre népszerűbbé váló mondai hagyomány is lényegében megőrizte az alapozó vonásokat, noha Galeotto konkrét témái lát-szólag semmi kapcsolatot sem mutatnak ide. A későbbiekben ugyanis a népi mondaformál-dáshoz egészen más, újabb nemzetközi mondai motívumok kapcsolódnak az alapsémában. Mátyás király trufái — mint Benczédi Székely Istvántól tudjuk — „sokak vagynak”, és azóta számuk és anyaguk szinte áttekinthetetlenül vált. Ideje lenne e témát irodalmároknak, folklo-ristáknak átfogóan feldolgozni.²⁷

²³ — TÜRÖCZI-TROSTLER József: Az anekdota i.m. 4. — KARDOS Tibor: i.m. Mátyás Emlékkönyv 78. — VARJAS Béla: i.m. 147. — GYENIS Vilmos: Emlékirat és anekdota, ItK 1970. 305.

²⁴ KARDOS Tibor: A reneszánsz Magyarországon... i.m. 59, 280. — Thúróczi János: Magyar Krónika. Bev.: KARDOS Tibor. Bp. 1957. 213. M. H. I.

²⁵ ZOLNAI Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. It, 1921. 126 — 137. — KARDOS Tibor: A magyar-orosz humanizmus kora... i.m. 182 — 187. és 322. — HORVÁTH János: Az irod.műv. megoszlása i.m. 143. — KARDOS Tibor: La renaissance en Hongrie. La Nouvelle Revue de Hongrie, 1939. I. 123. — HEKLER Antal: Mátyás király, a renaissance uralkodó. Akad. Értésítő, 1940. 38.

²⁶ ELEKES Lajos: A királyi és főúri udvar i.m. Bevezető és uő.: Mátyás a kortársak között XL. — ZOLNAI Béla: Mátyás-mondáink... i.m. 131. — KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus... i.m. 126., 169., 165.

²⁷ BINDER Jenő: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk és rokonai. Brassói Al. Reálskola értesítője. 1844. — Magyar Népköltészet I — III. Magyar klasszikusok. Szerk.: ÖRTUTAY Gyula. — ELEKES Lajos: Mátyás a kortársak között i.m. XXXIX. — ZOLNAI Béla: i.m. 127. — Benczédi Székely István: Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakkó 1559. Új kiadása: Magyar irodalmi Szöveggyűjtemény. Bp. 1951. I. 222. — ÖRTUTAY Gyula: Bevezető az irodalom és folklor c. témakörhöz. Helikon, 1967. 6. — R. TRIOMPHE: Réflexion sur certains rapports du folklore et de la littérature... Paris 1965.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy Galeotto személye és munkája kapcsolatot teremtett az európai facétia és a hazai hagyomány között; hogy az irodalom alatti kultúra rétegéből számos anekdotai elemet emelt fel irodalmi szintre, hogy ugyanakkor irodalmi eszközökkel megindította Mátyás király ellegendsáítási folyamatát, és hogy munkája nagymértékben hozzájárult az orális diffúzió kiteljesedéséhez, Mátyás alakjának hagyományba vésődéséhez. Horváth János írja: „Mátyás olaszai olaszok maradtak, de említett magyar, sőt nemzeti érdekű műveikkel a magyar történetirodalomnak lettek munkásai s végrehajtották — különösen Bonfini — annak korszerű átalakítását.” Tegyük hozzá, hogy Galeotto Marzio a maga módján, a maga műfajában nem sokkal maradt el a nemes cél valóráváltásában.²⁸

Gyenis Vilmos

Rácz Pál kéziratos versgyűjteménye és Kenézy Pál olvasónaplója a reformkorból (Adalékok a református papság olvasási kultúrájához)

Gyulai Pál, a protestáns irodalomtörténész Vörösmarty-monográfiájában a következő elismerő szavakat írja a katolikus papság XIX. század eleji irodalompártoló tevékenységéről: „Megható jelenet, hogy mily nevezetes szerepet játszott a magyar katolikus alsóbb papság nemzeti irodalmunk újjászületése korszakában, sokkal nevezetesebbet, mint a protestáns.”¹ Az alsóbb papság kisebb része valóban már a XVIII. század vége felé érdeklődni kezd a felvilágosodás eszméi iránt, sőt számosan akadnak köztük szabadkőművesek, szabadgondolkodók is. Ányos Pál, Dayka Gábor vagy Verseghy Ferenc pl. felvilágosult szellemiségű irodalmi tevékenységük miatt feletteseikkel is szembekerülnek, s a korabeli olvasóközönség körében is szép számmal találhatók hasonló gondolkodású katolikus papok és kispapok, akik elsősorban a II. József rendelkezése nyomán keletkezett ún. generális szemináriumok irodalmi és nyelvművelő társaságaiban nevelkednek.

A katolikus papság műveltebb része jelentékeny szerepet tölt be a XIX. század elejének és a reformkornak irodalmi életében is: neves írók kerülnek ki közülük (pl. Guzmics Izidor, Horváth Endre, Czuczor Gergely stb.), de még inkább mint közönségszervezők, könyvvásárlók, előfizetőséggyűjtők és olvasók veszik ki részüket az irodalom támogatásából. Nem egy előfizetési jegyzéken találkozzunk pl. Czuczor Gergely, Dréta Antal, Guzmics Izidor, Oszterhuber Ferenc (Deák Ferenc rokona), Ruszek József vagy a főpapok közül báró Barkóczy László és báró Szepesy Ignác nevével.² Kisfaludy Aurórájának, Pázmándi Horváth Endre *Árpád* című eposzának és Vörösmarty *Zalánjának* legtöbb előfizetője dunántúli katolikus pap, de a kálvinista Kazinczy 46 dunántúli előfizetője közül is 31, és ugyancsak sokan fizetnek elő közülük Kőlcsey munkáira.³

A protestáns papság műveltsége és olvasmányainak jellege lényegesen eltér a katolikusétól mind a felvilágosodás idején, mind a reformkorban. Műveltségük alapja a XVIII. század második felében egyrészt az az ismeretanyag, amelyre a külföldet járt teológusok elsősorban Németország, Németalföld és Svájc híres egyetemein szert tettek, másrészt — a külföldre el nem jutottak esetében (s ez a nagyobb rész) — az itthoni protestáns kollégiumokban megszerzett tudományos és irodalmi ismeretek. A külföldi egyetemek protestáns hallgatói alapos filozófiai, természettudományos és irodalmi képzésben részesülnek, megismerkednek a felvilágosodás alkotásaival és eszméivel, és korszékony műveltség birtokában térnek haza, magukkal hozva számos, a nyugat-európai tudományosság eredményeit tartalmazó könyvet itthoni kollégiumuk könyvtára számára. Akik külföldi tanulmányaik után valamelyik kollégium tanárai lesznek, oktatási tevékenységük révén és a kollégiumi könyvtár segítségével tovább képezik magukat, korszékony tudományos szinten maradnak, bár a felvilágosodáskori új magyar irodalommal szembeni magatartásukat egyfajta fenntartás, sőt ellenérzés jellemzi, elsősorban Debrecenben és Sárospatakon. A tisztántúli ortológizmussal szemben a dunántúli és erdélyi kollégiumokban élénkebb az érdeklődés és nagyobb a fogékonyság mind a modern külföldi, mind a magyar irodalom iránt. Akik külföldről hazatérve vidéki, falusi lelkészek lesznek, kedvezőtlenebb anyagi helyzetbe és elmaradott társadalmi körülmények közé kerülnek. Művelődési lehetőségeik korlátozottak, könyvekhez általában nehezen jutnak, a kölcsönkért kiadványokból vagy kéziratos kötetekből másolják ki maguknak az őket érdeklő részeket, verseket.

²⁸ HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megoszlása... i.m. 164.

¹ GYULAI Pál: Vörösmarty életrajza. Bp. 1924. 30.

² BISZTRAY Gyula: A prenumeráció. Magyar Századok. Bp. 1948. 190—191.

³ L. FARKAS Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930. 115—116.